

Розвиток чуйності майбутнього вчителя методами активного соціально- психологічного навчання

Matiash I.M. The future teacher's sensitiveness development by methods of active social and psychological training / I.M. Matiash // Problems of Modern Psychology : Collection of research papers of Kamianets-Podilskyi Ivan Ohienko National University, G.S. Kostyuk Institute of Psychology at the National Academy of Pedagogical Science of Ukraine / edited by S.D.Maksymenko, L.A.Onufriieva. – Issue 26. – Kamianets-Podilskyi : Aksioma, 2014. – P. 414-427.

І.М. Матяш. Розвиток чуйності майбутнього вчителя методами активного соціально-психологічного навчання. У статті на основі аналізу психолого-педагогічної літератури вивчено підходи щодо розвитку чуйності особистості. Визначено, що чуйність є морально – психологічною якістю особистості, що характеризує ставлення людини до інших людей і виявляється в емпатійності (здатності людини безпосередньо відчувати психологічний стан іншого та адекватно відгукуватись на нього, намагаючись полегшити або розділити його через вияв співчуття та співпереживання), доброзичливості (здатності людини виражати добре ставлення, приязнь), тактовності, ввічливості (умінні поводитися з іншими обережно, не ображаючи та не принижуючи їхню гідність, виявляти люб'язність, чемність, дотримуватися суспільних правил поведінки) та турботливості, наданні практичної допомоги (уважності до потреб інших людей, прояву піклування про них), що включає в себе такі компоненти: когнітивний, емоційний і поведінковий, та інтегрує у собі різні підходи щодо визначення структурних компонентів чуйності.

Встановлено, що провідними чинниками розвитку чуйності як професійно значущої якості майбутнього вчителя у процесі професійної підготовки є формування його гуманістичної спрямованості, емоційного інтелекту, емпатії, прийняття інших, доброзичливості, педагогічного такту.

Зроблено висновок про те, що ефективним засобом розвитку чуйності майбутнього вчителя є соціально-психологічний тренінг, який спрямований на формування цілісної системи знань про чуйність; сприяння усвідомленню особистістю власних особливостей проявів чуйності; розширення системи гуманістичних цінностей, розвитку емоційного інтелекту, педагогічних здібностей, емпатії, доброзичливості та толерантності.

Ключові слова: чуйність, майбутній учитель, чинники розвитку чуйності, гуманістичні цінності, емпатія, прийняття інших, доброзичливість, педагогічний такт, любов до дітей, соціально-психологічний тренінг.

И.М. Матяш. Развитие чуткости будущего учителя методами активного социально-психологического обучения. В статье на основе анализа психолого-педагогической литературы изучено подходы к развитию чуткости учителя. Определено, что чуткость есть морально-психологическим качеством личности, которое характеризуется отношением к другим людям и проявляется в эмпатии (способности человека непосредственно чувствовать психологическое состояние другого и адекватно реагировать на него, стараясь облегчить или разделить его посредством сочувствия и сопереживания), доброжелательности (способности человека выражать хорошее отношение, быть приятным в общении), тактичности, вежливости (умении вести себя с другими осторожно, не обижая и не унижая их достоинства, проявлять любезность, воспитанность, придерживаться общественных правил поведения) и заботливости, практической помощи (внимании к потребностям других людей, проявлении заботы о них), и включает в себя такие компоненты как когнитивный, эмоциональный и поведенческий, интегрируя в себе разные подходы к определению структурных компонентов чуткости.

Установлено, что ведущими факторами развития чуткости как профессионально значимого качества будущего учителя в процессе профессиональной подготовки есть формирование его гуманистической направленности, эмоционального интеллекта, эмпатии, принятия других, доброжелательности, педагогического такта.

Делается вывод о том, что эффективным способом развития чуткости будущего учителя выступает социально-психологический тренинг, который направлен на формирование целостной системы знаний о чуткости; содействие осознанию личностью собственных особенностей проявления чуткости; расширение системы гуманистических ценностей, развитие эмоционального интеллекта, педагогических способностей, эмпатии, доброжелательности и толерантности.

Ключевые слова: чуткость, будущий учитель, факторы развития чуткости, гуманистические ценности, эмпатия, принятие других, доброжелательность, педагогический такт, любовь к детям, социально-психологический тренинг.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку нашого суспільства в умовах соціальних, економічних, політичних, культурних перетворень, домінування матеріальних цінностей над духовними все більшої значущості набуває проблема морального розвитку підростаючого покоління, у вихованні та навчанні якого одну з провідних ролей відіграє вчитель. Тому вчитель, який є носієм загальнолюдських цінностей, глибоких і різноманітних знань, високої культури, прикладом для наслідування своїми вихованцями, має володіти такими особистісними якостями як тактовність, толерантність, доброта, доброзичливість, дружелюбність та, зокрема, чуйність, формуванню яких повинна приділятися увага ще на етапі професійної підготовки майбутнього фахівця.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Одночасно з розробкою теорії чуйності у психолого-педагогічних дослідженнях робляться спроби впливів на неї, змінювання, активізації розвитку. Як основний засіб використовуються активне соціально-психологічне навчання, різноманітні тренінгові методики. Так, зокрема Ю.В.Удовіна [9] зазначає, що застосування активних форм навчання має значущий вплив на збагачення структурних компонентів чуйності, розширює спектр можливих моральних способів реагування на життєві події, виступає дієвою формою становлення настанов толерантної свідомості, розвитку емпатійних якостей особистості та профілактики агресивної поведінки.

Чуйність, як стверджує В.С.Вербовська [3], формується та виявляється в діяльності та спілкуванні людини, спрямовуючи подальшу її життєдіяльність. Також формування чуйності, на думку автора, пов'язане із розвитком світогляду особистості, її картини світу [3].

Процес формування чуйності, за твердженням О.О.Шовкомуд [10], повинен бути спрямований на вирішення наступних завдань:

1. Формування позитивного ставлення до самого себе та оточуючих людей.

2. Орієнтація на розуміння емоційного стану іншої людини через усвідомлення власних переживань та актуалізація знань про способи адекватної допомоги іншій людині.

3. Створення умов для прояву чуйності у повсякденному житті [10].

Г.М.Свідерська [7] до психолого-педагогічних чинників, які є визначальними для розвитку чуйності у ранньому юнацькому віці, відносить:

- сформованість моральної самосвідомості, тобто наявність в учнів морально-етичних знань та уявлень про феномен чуйності, існування відповідних моральних переконань, які дозволяють старшокласникам розуміти та аналізувати власні життєві ситуації, що вимагають вияву чуйності;
- розширення системи ціннісних орієнтацій учнів за рахунок прийняття ними гуманістичних цінностей;
- розвиток емпатійності школярів, сформованість доброзичливого ставлення, готовності до прийняття іншої людини;
- практичне оволодіння старшокласниками культурою спілкування, яка виявляється у тактовному поводженні, у дотриманні норм ввічливості;
- виховання в юнаків та дівчат готовності до вчинку чуйності, вміння турбуватися про іншого, надавати йому конкретну допомогу;

- особистісно-гуманістичний підхід учителя до учня;
- конструктивне поєднання навчально-виховної роботи загальноосвітнього закладу із сімейним вихованням чуйності у школярів [7].

У юнацькому віці розвиток чуйності, уважності до ближнього, на думку Д.Ю.Тарасова [8], залежить від особливостей самоствалення особистості, що є динамічною системою уявлень людини про себе, інтерпретацій та оцінок своїх особливостей, а також суб'єктивне сприйняття та реагування на соціальні впливи.

Для процесу формування емоційно-моральної чуйності, згідно з переконанням Ю.В.Удовіної [9], важливими факторами виступають як розвиток емоційної сфери, так і розвиток мислення. Зокрема значущість мислення щодо моральної регуляції поведінки виявляється в тому, що схвалення чи осуд вчинків має ідеально-духовний характер, при цьому визначальним є не просто факт емоційно-вольової регуляції, а відповідність оцінних суджень загальним принципам, нормам, поняттям добра і зла.

Інструментальним механізмом поведінкової реакції емоційно-моральної чуйності, як зазначає автор, виступає емпатія [9]. Також одним із значущих факторів виникнення переживань емоційно-моральної чуйності Ю.В.Удовіна називає «...перетворення людини на найвищу соціально-природну цінність, в невід'ємну умову «мого власного існування», при цьому мотивом співпереживання радості з іншим, джерелом почуття жалю та співучасті слугує своєрідна полісуб'єктна єдність людини, «внутрішня єдність мене самого» з чужими особистостями, коли інший представляє собою «своє інше» суб'єкта» [9, с. 8].

Також, на думку Ю.В.Удовіної, розвиткові емоційно-моральної чуйності сприяє становлення мотиваційно-емоційної та морально-вольової сфер особистості, які пов'язані із різноманітними формами допомагаючої поведінки (слово, погляд, інтонація, дія); формування здатності до морального розуміння ситуацій, в яких опинились інші, уміння ставити себе на місце іншої людини, шукати шляхи вирішення поведінкових проблем самостійно, утверджуючи, підтримуючи та возвеличуючи гідність іншої людини [9]. А тому формувальна робота щодо емоційно-моральної чуйності особистості має бути спрямована на вирішення наступних завдань:

- розвиток емоційної сфери на прикладах із життя історичних особистостей та видатних представників людської культури, героїв літературних творів, відповідних сюжетів образотворчого та театрального мистецтва, можливос-

тей інтонаційно-виразного світу музики, поезій, мистецтва кіно, тощо;

- розвиток уміння аналізувати та осмислювати вчинки інших людей, висловлювати моральні судження, робити висновки та виявляти справжні мотиви моральних дій і вчинків, виявляти емоційні стани іншого за зовнішніми проявами (мімікою, інтонацією, жестами, виразом очей тощо);
- розвиток почуття справедливості, відповідальності до подій, що відбуваються, бажання допомагати слабким, здатності слухати і чути інших людей, уміння у будь-яких життєвих ситуаціях залишатися людиною;
- розвиток здатності переживаючого розуміння іншої людини, розвиток мотивації дбайливого ставлення до іншого як найвищої смисложиттєвої потреби особистості [9].

Педагогічними же умовами розвитку емоційно-моральної чуйності підлітків науковець називає:

- здійснення продуктивної інтеграції гуманітарного змісту навчальних предметів із взаємодоповнюючою єдністю особистісно-розвивальних можливостей сфери мистецтва;
- спрямоване використання в навчальному процесі емоційно-розвивального потенціалу різних форм етичного виховання, емоційного занурення та практико-орієнтованого психологічного тренінгу;
- організацію теоретично-практичної підготовки вчителів до роботи з розвитку гуманних почуттів особистості вихованця [9].

Однак, аналіз психолого-педагогічної літератури з даної проблеми засвідчив відсутність спеціальних досліджень розвитку чуйності як професійно значущої якості майбутнього вчителя у процесі професійної підготовки.

Мета статті – висвітлення результатів формувального експерименту щодо розвитку чуйності майбутніх учителів методами активного соціально-психологічного навчання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Становлення чуйності особистості – це складний багатогранний процес, що розгортається не за короткий проміжок часу. Та прискорити його розвиток можна за допомогою певних засобів, чинників розвитку.

Ми розглядаємо чуйність як морально-психологічну якість особистості, що характеризує ставлення людини до інших людей і виявляється в емпатійності (здатності людини безпосередньо відчувати психологічний стан іншого та адекватно відгукуватися на нього, намагаючись полегшити або розділити його через вияв

співчуття та співпереживання), доброзичливості (здатності людини виражати добре ставлення, приязнь), тактовності, ввічливості (умінні поводитися з іншими обережно, не ображаючи та не принижуючи їхню гідність, виявляти люб'язність, чемність, дотримуватися суспільних правил поведінки) та турботливості, наданні практичної допомоги (уважності до потреб інших людей, прояву піклування про них), що включає в себе такі компоненти як когнітивний, емоційний та поведінковий [7], та інтегрує у собі різні підходи щодо визначення структурних компонентів чуйності.

Результати проведеного нами експериментального дослідження встановили, що провідними чинниками розвитку чуйності як професійно значущої якості майбутнього вчителя у процесі професійної підготовки є формування його гуманістичної спрямованості, емоційного інтелекту, емпатії, прийняття інших, доброзичливості, педагогічного такту.

Аналіз психолого-педагогічної літератури виявив, що становлення зазначених чинників зумовлюється такими особливостями особистості майбутнього вчителя: розвиненими духовними та гуманістичні цінностями, моральними настановами, мотивами турботи, безкорисливої допомоги іншому; здатністю до вияву доброти та милосердя; наявністю гуманістичної та розвиненою педагогічною спрямованістю; здатністю до рефлексії, усвідомлення та розуміння як власних емоцій і почуттів, так і іншої людини, здатністю керувати як власними емоційними станами, так і іншого; умінням виявляти уважність, тактовність, з толерантністю ставитися до оточуючих; децентрацією мислення. Формування названих чинників відбувається із включенням майбутнього вчителя у цілеспрямовану діяльність та організацією її різних видів у навчально-виховному процесі вищого навчального закладу, а також з організацією самоосвіти, самовиховання, саморозвитку. Також однією із головних умов є організація професійно орієнтованого спілкування з іншими суб'єктами освітнього процесу педагогічного вузу.

Формувальна частина нашого експериментального дослідження складалася із трьох етапів: діагностичного, власне формувального, до складу якого увійшли теоретична і практична частини та заключний підсумковий етап.

Метою діагностичного етапу було виявлення загального рівня розвитку чуйності, а також теоретичної обізнаності майбутніх учителів щодо феномена чуйності, особливостей сформованості системи ціннісних орієнтацій, рівня розвитку емоційного інтелекту, прийняття інших, доброзичливості, емпатії,

педагогічного такту, духовного спілкування, гуманістичної спрямованості, любові до дітей, психічної саморегуляції. Для вирішення цього завдання в якості психодіагностичного інструментарію нами були використані модифікований варіант анкети Г.М.Свідерської «Як я розумію поняття чуйність», методика М.Рокича «Ціннісні орієнтації», «Опитувальник емоційного інтелекту ЕмІн» Д.В.Люсіна, методика В.Фейя «Шкала прийняття інших», методика «Шкала доброзичливості» Д.Кемпбела, тест-опитувальник емпатичних тенденцій А.Мехрабіана та Н.Епштейна, методика Р.С.Нємова «Діагностика педагогічних здібностей», методика Н.Д.Вінник «Духовна культура особистості педагога».

Проведені на діагностичному етапі дослідження засвідчили переважання в майбутніх учителів здебільшого середнього рівня розвитку чуйності, для якого властиві: недостатня теоретична обізнаність щодо феномена чуйності, не повною мірою сформована здатність розуміти емоційний стан іншої людини за зовнішніми проявами емоцій та недостатній рівень усвідомлення власних емоцій, невміння їх розпізнавати та ідентифікувати, нерозуміння причин їх виникнення та недостатньо розвинене уміння їх вербалізувати; середні рівні доброзичливості, прийняття інших, емпатії, що виявляються у недостатніх проявах співчуття, співпереживання, уміння проникати у чуттєвий світ іншої людини; недостатніх проявах прихильності, симпатії до іншого, миро- та дружелюбності, готовності до співробітництва, відсутності безумовного прийняття внутрішнього світу іншого у різноманітті його особистісних та індивідуальних проявів; середні рівні управління емоціями, педагогічного такту, любові до дітей, гуманістичної спрямованості, духовного спілкування, що виявляються в недостатній реалізації у власній поведінці прагнення вияву почуття любові, поваги до дітей, поцінування всіх дітей з усіма їх недоліками і перевагами; вияву поваги, мотивів гуманістичної поведінки, турботи про людей, відсутності егоцентризму, почуття гуманізму, доброзичливості, прагнення принесення користі світові, людству, країні, ближнім; прагнення підтримувати, в основному, позитивний емоційний тон, зберігати спокій у стресовій ситуації, бути емоційно привабливими, зберігати здоровий глузд у ситуації виникнення психолого-педагогічного конфлікту, проявляти гнучкість мислення при вирішенні складних психолого-педагогічних завдань, гнучко керувати власним настроєм.

Метою власне формувальної частини стали розвиток у майбутніх учителів цілісної системи знань про чуйність; сприяння

усвідомленню студентами власних особливостей проявів чуйності; формування в учасників експерименту чуйності через актуалізацію духовних, гуманістичних цінностей, розвиток емоційного інтелекту, емпатійних здібностей, доброзичливості, толерантності, педагогічних здібностей.

Експериментальна робота проводилася впродовж II навчального семестру в Інституті філософської освіти та науки НПУ імені М.П.Драгоманова. Для експерименту були відібрані контрольна та експериментальна групи загальною кількістю 64 досліджуваних.

Завданням теоретичного етапу стало засвоєння майбутніми вчителями знань із проблеми чуйності. Упродовж усього етапу зі студентами проводились міні-лекції та бесіди з метою психологічної просвіти. Включення у програму тренінгу міні-лекцій зумовлювалась необхідністю усвідомлення змісту основних понять із проблеми розвитку чуйності як професійно значущої якості майбутнього учителя («чуйність вчителя», «гуманістична спрямованість», «гуманістичні цінності», «доброзичливість», «прийняття іншого», «толерантність», «милосердя», «педагогічний такт», «емпатія» та ін.), формування у студентів чітких та адекватних уявлень про зміст і структуру чуйності майбутнього вчителя, що виступає передумовою успішності його професійної діяльності. Поєднання теоретичної та практичної частин сприяє позитивним особистісним змінам на різних рівнях: когнітивному, емоційно-оцінному та поведінковому.

Практична частина, що була побудована за принципами соціально-психологічного тренінгу, була розрахована на 12 занять по 2,5-3 години кожне. Змістовою стороною практичної частини тренінгу стали заняття, спрямовані на удосконалення тих параметрів чуйності, які об'єктивно піддаються формуванню за відносно короткий проміжок часу, є професійно значущими для особистості майбутнього педагога, і спрямовані на формування когнітивного, емоційного, поведінкового компонентів чуйності.

Отже, наші зусилля були зосереджені на таких феноменах як гуманістична спрямованість, емоційний інтелект, педагогічний такт, емпатія, доброзичливість, прийняття іншого.

Тому в програму тренінгу ми включили завдання на формування у майбутніх учителів цілісної системи знань про чуйність; сприяння усвідомленню студентами власних особливостей проявів чуйності; розширення системи гуманістичних цінностей, розвитку емоційного інтелекту, педагогічних здібностей, емпатії, доброзичливості та толерантності.

Проведення тренінгових занять вимагає дотримання специфічних принципів роботи групи, які відрізняють роботу у тренін-

говій групі від інших методів навчання та психологічного впливу. В основу нашої роботи були покладені наступні принципи: принцип «Я»; довірливого стилю та щирості у спілкуванні, «тут і тепер», «зворотного зв'язку», «заборони безпосередніх оцінок людини», «партнерського (суб'єкт–суб'єктного) спілкування», «стоп», «конфіденційності», «спільних пошуків, принцип активності» [1], [2].

Специфіка такої форми організації навчання як тренінг полягає також в особливій структурі кожного заняття, які включають такі структурні компоненти: формування працездатності групи, обмін досвідом з приводу виконання домашнього завдання, виконання психогімнастичних вправ, обмін досвідом, набутим під час заняття, виконання домашнього завдання.

У процесі роботи використовувались такі методи та прийоми активного соціально-психологічного навчання [2], [4], [6], [11]:

- групові дискусії; – аналіз педагогічних ситуацій;
- рольові ігри;
- вправи на самопізнання і самооцінювання;
- мозковий штурм; – вправи для розминки.

Для прикладу розглянемо декілька особистісних феноменів, на розвиток, корекцію чи формування яких був спрямований наш тренінг.

Так, сприяння усвідомленню студентами власних особливостей проявів чуйності здійснювалось засобами комплексу спеціальних вправ на самопізнання, формування у студентів систематизованого, адекватного уявлення про себе як чуйну людину. Наприклад, самопізнання, усвідомленню професійно необхідної якості чуйності, оцінці власних особливостей прояву чуйності сприяло складання психологічного портрета чуйного педагога. Ця вправа виконувалася в декілька етапів. На першому етапі методом мозкового штурму складався перелік якостей чуйної людини. На другому етапі в такий же спосіб складався перелік особистісних проявів, що визначають чуйність учителя. На наступному етапі порівнювалися два складені списки, аналізувалися їх відмінності та подібності. Далі учасники оцінювали, якою мірою їм притаманна чуйність. В обговоренні акцентувалася увага на тих індивідуальних особистісних якостях, які слід розвинути майбутньому вчителю. Важливим є те, що дехто з учасників тренінгу зізнавався, що чи не вперше опинився у ситуації, коли потрібно було задуматися над своїми власними якостями, що характеризують чуйність людини, і зробити це неквапливо, маючи вдосталь часу.

З особливою цікавістю сприймалася вправа «Моя чуйність у взаємодії з іншими», яка є модифікованим нами варіантом арт-терапевтичної техніки «Триптіх», що спрямована на усвідомлення власних проявів чуйності у взаємодії з іншими людьми, знаходження доцільних дій та вчинків щодо вияву себе як чуйної особистості. Так, учасникам тренінгу пропонувалося намалювати серію із трьох малюнків, кожен із яких відповідав би назві: «Я як чуйна людина згідно власного сприйняття», «Я як чуйна людина згідно бачення інших», «Якою чуйною людиною я хочу бути». Досліджуваними порівнювалися виконані ними малюнки, відзначалися наявні суперечності у їх співвідношенні, намічались конкретні дії, реалізація яких у повсякденній взаємодії з іншими могли б наблизити до бажаного образу чуйної особистості.

Ще один феномен, виділений нами з метою цілеспрямованого розвитку, – це гуманістичні цінності, які визначають гуманістичну спрямованість та духовну культуру особистості, що характеризують прояви чуйності майбутнього педагога.

Учасникам тренінгу пропонувалось із метою виявлення їх уявлень про гуманістичні цінності вчителя закінчити речення «Гуманістичними цінностями для вчителя повинні бути...» [5]. Для підвищення рівня усвідомлення висловленої інформації застосовувалися прийоми активного слухання у формі дослівного чи майже дослівного повторення фрази студентом, що сидів зліва від її автора. Приблизно в такій формі він, наприклад, говорив: «Я зрозумів, що ти вважаєш, що гуманістичними цінностями для вчителя повинні бути... (перераховував вказані цінності)». Після цього перший підводив підсумок у вигляді речення: «Так (Ні). Ти правильно (неправильно) зрозумів, що я (не) вважаю, що гуманістичними цінностями для вчителя повинні бути...».

Наступна вправа була спрямована на виявлення гуманістичних цінностей кожного студента. Аналогічно першій вправі проводилась робота із завершенням речення: «Для мене гуманістичними цінностями є...».

Далі студенти аналізували співвідношення своїх цінностей з гуманістичними цінностями вчителя: «Мої цінності співпадають (не співпадають) з гуманістичними цінностями вчителя».

Емоційно-оцінний аспект гуманістичних цінностей реалізувався у формі виявлення ставлення кожного студента до своєї системи гуманістичних цінностей («Я вважаю мої гуманістичні цінності...», «Чому це так?») та мотиваційну спрямованість з точки зору того, чи прагне він щось виправити.

Метою заключного етапу експериментального дослідження було підведення підсумків та опрацювання результатів роботи. На цьому етапі було здійснено повторну діагностику досліджуваних експериментальної та контрольної груп стосовно можливих змін у рівнях чуйності.

По завершенні програми розвитку чуйності майбутніх учителів визначення рівня чуйності майбутніх фахівців показало значні зміни даного психологічного феномена (табл. 1).

Як бачимо, серед досліджуваних експериментальної групи після формувального впливу 21,9% студентів характеризуються високим рівнем чуйності, тоді як на початку експерименту ці показники склали 9,4%; 75,0% – середнім рівнем (проти 68,8%), та 3,1% – низьким рівнем (у порівнянні з 21,8%).

Таблиця 1

Зміни показників рівня чуйності майбутніх учителів у процесі професійної підготовки

Рівень чуйності	Експериментальна група						Контрольна група					
	До експ-ту		Після експ-ту		Різниця		До експ-ту		Після експ-ту		Різниця	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Високий	3	9,4	7	21,9	4	12,5	4	12,5	3	9,4	1	3,1
Середній	22	68,8	24	75,0	2	6,2	23	71,9	24	75,0	1	3,1
Низький	7	21,8	1	3,1	6	18,7	5	15,6	5	15,6	0	0

Отже, по закінченні експерименту збільшилася група досліджуваних, що виявляє середній рівень чуйності (на 6,2%), однак це пояснюється тим, що значно меншою стала група досліджуваних із низьким рівнем чуйності (на 18,7%). Значущим також є те, що збільшилася кількість студентів із високим рівнем чуйності на 12,5%.

Майбутні учителі контрольної групи значущих змін у показниках рівнів чуйності не показали (3,1%; 3,1%; 0%).

Також для констатації значущості змін, які відбулися в експериментальній групі, ми скористалися порівнянням вибірок за t-критерієм Ст'юдента. Необхідно зазначити, що статистично значущих змін у показниках чуйності майбутніх учителів контрольної групи не виявлено ($t=0,47$), тоді як в експериментальній групі відмінності у рівнях чуйності студентів до та після експерименту статистично значущі ($t=9,15$) на рівні $p=0,001$.

Висновок. Отже, ефективним засобом розвитку чуйності майбутнього вчителя є соціально-психологічний тренінг, що спрямований на формування цілісної системи знань про чуй-

ність; сприяння усвідомленню власних особливостей проявів чуйності; розширення системи гуманістичних цінностей, розвитку емоційного інтелекту, педагогічних здібностей, емпатії, доброзичливості та толерантності.

Перспективи подальших розвідок. Проведене дослідження не вичерпує усіх аспектів проблеми розвитку чуйності майбутнього вчителя. Подальшого вивчення потребують питання щодо гендерних відмінностей чуйності майбутніх учителів, зв'язок чуйності з іншими особистісними характеристиками.

Список використаних джерел

1. Битянова Н.Р. Психология личностного роста: практическое пособие по проведению тренинга личностного роста психологов, педагогов, социальных работников / Н.Р.Битянова. – М.: Международная педагогическая академия, 1995. – 64 с.
2. Вачков И.В. Основы технологии группового тренинга. Психотехники / И.В.Вачков. – М.: Издательство «Ось-89», 2003. – 224 с.
3. Вербовская В.С. Эмоциональная отзывчивость: содержание и структура понятия [Электронный ресурс] / В.С.Вербовская // Вестник Нижневартского государственного гуманитарного университета. – Вып. №4. – 2013 // Режим доступа: <http://cyberleninka.ru/article/n/emotsionalnaya-otzyvchivost-soderzhanie-i-struktura-ponyatiya>. – Название с экрана.
4. Емельянов Ю.И. Активное социально-психологическое обучение / Ю.И.Емельянов. – Л.: ЛГУ, 1985. – 168 с.
5. Максимчук Н.П. Психологічні особливості становлення ціннісних орієнтацій майбутнього вчителя у процесі професійної підготовки : дис... канд. психол. наук : 19.00.07 / Наталія Петрівна Максимчук. – Київ, 2000. – 221 с.
6. Петровская Л.А. Теоретические и методические проблемы социально-психологического тренинга / Л.А.Петровская. – М.: Изд-во МГУ, 1982. – 168 с.
7. Свідерська Г.М. Психологія чуйності: монографія / Г.М.Свідерська. – Тернопіль: ТНПУ, 2013. – 306 с.
8. Тарасов Д.Ю. Формирование самоотношения в юношеском возрасте в процессе межличностного учебно-профессионального общения со сверстниками : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07. / Денис Юрьевич Тарасов. – Нижний Новгород, 2011. – 247 с.
9. Удовина Ю.В. Развитие эмоционально-нравственной отзывчивости подростков в воспитательной системе школы :

дис. ... канд. педагог. наук : 13.00.01 / Юстина Владимировна Удовина. – Оренбург, 2008. – 238 с.

10. Шовкомуд Е.А. Воспитание эмоциональной отзывчивости у младших школьников : дис. ... канд. педагог. наук : 13.00.01. / Елена Александровна Шовкомуд. – Москва, 1990. – 215 с.
11. Яценко Т.С. Социально-психологическое обучение в подготовке будущих учителей / Т.С.Яценко. – К.: Вища школа, 1987. – 110 с.

Spysok vykorystanyh dzherel

1. Bitjanova N.R. Psihologija lichnostnogo rosta: prakticheskoe posobie po provedeniju treninga lichnostnogo rosta psihologov, pedagogov, social'nyh rabotnikov / N.R.Bitjanova. – М.: Mezhdunarodnaja pedagogicheskaja akademija, 1995. – 64 s.
2. Vachkov I.V. Osnovy tehnologii gruppovogo treninga. Psihotekhniki / I.V.Vachkov. – М.: Izdatel'stvo «Os'-89», 2003. – 224 s.
3. Verbovskaja V.S. Jemocional'naja otzyvchivost': sodержanie i struktura ponjatija [Elektronnyj resurs] / V.S.Verbovskaja // Vestnik Nizhnevartovskogo gosudarstvennogo gumanitarnogo universiteta. – Vyp. №4. – 2013 // Rezhim dostupa: <http://cyberleninka.ru/article/n/emotsionalnaya-otzyvchivost-soderzhanie-i-struktura-ponyatiya>. – Nazvanie s jekrana.
4. Emel'janov Ju.I. Aktivnoe social'no-psihologicheskoe obuchenie / Ju.I.Emel'janov. – L.: LGU, 1985. – 168 s.
5. Maksymchuk N.P. Psihologichni osoblyvosti stanovlennja cinnisnyh orijentacij majbutn'ogo vchytelja u procesi profesijnoi' pidgotovky : dys... kand. psihol. nauk : 19.00.07 / Natalija Petrivna Maksymchuk. – Kyi'v, 2000. – 221 s.
6. Petrovskaja L.A. Teoreticheskie i metodicheskie problemy social'no-psihologicheskogo treninga / L.A.Petrovskaja. – М.: Izd-vo MGU, 1982. – 168 s.
7. Sviders'ka G.M. Psihologija chujnosti: monografija / G.M.Sviders'ka. – Ternopil': TNPU, 2013. – 306 s.
8. Tarasov D.Ju. Formirovanie samootnoshenija v junosheskom vozraste v processe mezhlichnostnogo uchebno-professional'nogo obshhenija so sverstnikami : dis. ... kand. psihol. nauk : 19.00.07. / Denis Jur'evich Tarasov. – Nizhnij Novgorod, 2011. – 247 s.
9. Udovina Ju.V. Razvitie jemocional'no-nravstvennoj otzyvchivosti podrostkov v vospitatel'noj sisteme shkoly : dis. ... kand.

- pedagog. nauk : 13.00.01 / Justina Vladimirovna Udovina. – Orenburg, 2008. – 238 s.
10. Shovkomud E.A. Vospitanie jemocional'noj otzyvchivosti u mladshih shkol'nikov : dis. ... kand. pedagog. nauk : 13.00.01 / Elena Aleksandrovna Shovkomud. – Moskva, 1990. – 215 s.
 11. Jacenko T.S. Social'no-psihologicheskoe obuchenie v podgotovke budushhih uchitelej / T.S.Jacenko. – K.: Vishha shkola, 1987. – 110 s.

I.M. Matiash. The future teacher's sensitiveness development by methods of active social and psychological training. In the article the approaches to the personality's sensitivity development are studied on the basis of the analysis of psychological and pedagogical sources. The sensitivity is determined to be moral and psychological quality of a personality, which characterizes person's relationship to others as detecting in empathy (the human ability to feel directly the psychological state of another person and adequately respond, trying to facilitate or divide it through expression of sympathy and empathy), goodwill (a person's ability to express kindness, affection), tactfulness, politeness (ability to treat others carefully, without hurting, without demeaning their dignity, to show kindness, courtesy, comply with the rules of social behavior) and care, practical assistance (paying attention to the needs of others, manifestations of care about them) which includes such components as cognitive, emotional and behavioral, and integrates a variety of approaches to identify structural components of sensitiveness.

The key factors of the development of sensitivity as professionally important quality of future teacher in the process of professional training is established to be the formation of human values, emotional intelligence, empathy, acceptance of others, good will, pedagogical tact.

It is concluded that an effective means of the development of future teacher's sensitiveness is a social and psychological training, which is aimed at forming an integral system of knowledge about the sensitiveness; promotion the understanding of personal features of sensitivity expressions; expansion of the system of the humanistic values, developing emotional intelligence, pedagogical abilities, empathy, kindness and tolerance. The study does not cover all the aspects of the problem of future teacher's sensitiveness development. The issues concerning gender differences of future teachers' sensitiveness, the correlation between sensitiveness and other personal characteristics require the further study.

Key words: sensitiveness, future teacher, factors of sensitiveness development, humanistic values, empathy, acceptance of others, goodwill, pedagogical tact, love for the children, social and psychological training.

Recieved August 5, 2014

Revised September 8, 2014

Accepted October 14, 2014